

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ АГРЕСОРА У СВІДОМОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

Грабовська І. М., Тетяна Т. М.

Актуальність заявленої досліджуваної проблематики пов'язана з тим, що в сучасній Україні, яка протягом восьми років потерпає від російської агресії, є певна напруга у соціальних комунікативних взаємодіях між носіями різних політичних орієнтацій та релігійних вчень. Як і деінде у світі, наша спільнота загрожена з боку агресивних терористичних виявів, підґрунтям яких є, зокрема, релігійно-фундаменталістські ідеї.

Очевидним є той факт, що фундаменталістські екстремістські рухи останнім часом значно активізувалися в усьому світі та через політичні і релігійні інституції суттєво впливають на повсякденне життя пересічних громадян. Слушним є твердження британської дослідниці історії релігії Карен Армстронг з приводу того, що фундаменталізм став частиною життя сучасного суспільства, і нині жодна спільнота не може ігнорувати радикалізацію фундаменталістських рухів без загрози для свого існування, відтак, з цією войовничою релігійністю нам слід навчитися жити, розуміючи всі загрози та виклики, розшифровуючи фундаменталістські образи і сутність їхніх настанов¹.

Поглиблення модернізаційних та постсекулярних тенденцій у сучасній Україні, яке виявляється не лише у розширенні сфери дії традиційної для нашого народу релігійності, але й у розвитку нео-релігійних рухів, свідчить про необхідність виявлення фундаменталістських ідей у сфері релігійності та особливостей їхнього впливу на світогляд української молоді заради послаблення конфліктогенних чинників у суспільному бутті і формування здатності давати відсіч зазіханням агресорів на свободу та суверенітет як країни в цілому, так і права та свободи кожного окремого громадянина України.

Фундаменталістські ідеї західних та східних релігійних вчень, накладаючись на місцевий соціокультурний контекст, трансформуються, поєднуючи традиційну і нетрадиційну релігійність. Вони набувають на теренах нашої країни нового виразу. Не рахуватися з існуванням релігійного фундаменталізму як вагомим чинником суспільного буття, не досліджувати закономірності його існування та фактори впливу і вияву у світогляді нашої молоді означає мати загрожене майбутнє.

Зауважимо також, що в умовах агресії з боку фундаменталістськи налаштованих проімперських політичних лідерів сусідньої країни² і екстремістських загроз з боку релігійних фундаменталістів важливою є спроба сформувати у нашої молоді аналітичні здібності до критичного мислення, здатного завбачливо виявити екстремістські ідеї агресорів у повсякденних практиках сучасних спільнот та боротися з ними на рівні переформатування архетипів колективного неусвідомленого, а також сформувати розуміння необхідності переходу світової спільноти до нових принципів суспільної комунікації, які унеможливлять агресивні посягання на суверенітет, свободу і незалежність будь-якої країни, чи свободу і життя окремих громадян³.

Ступінь розробленості проблеми свідчить про те, що у науковій літературі проблема впливу ідей релігійних фундаменталістів на формування образу агресора у образно-символічних структурах колективного неусвідомленого на прикладі інтерпретацій уявлень української студентської молоді не розглядалася, тим більше, ця проблема не виокремлювалася у контексті протистояння російському агресорові.

Зауважимо, що феномен фундаменталізму в науковій літературі розглядається переважно як релігійний і при цьому традиційно надається пріоритет дослідженню політичного, понятійно-теоретичного та історичного вимірів його існування. Яскравим прикладом історичного підходу, заснованого на виявленні реформаторських потуг фундаменталістських рухів, є дослідження вже згадуваної вище Карен Армстронг під промовистою назвою «Битва за Бога: історія фундаменталізму»⁴.

Історичні аналітики мають під собою глибоке підґрунтя. Про їхню фундаментальність свідчить безліч фактів. На одному з них, який видається нам показовим, зупинимося. Це стосується розвідок із приводу історичних передумов виникнення такого екстремістського ісламського руху як ваххабізм.

¹ Армстронг К. Битва за Бога: історія фундаменталізму. М.: Альпіна нон-фікшн, 2020, с. 9.

² Грабовська І., Талько Т. Путінізм та його ідеологічні засади як проблема сучасного теоретичного дискурсу в соціогуманітаристиці. *Українознавчий альманах*. Випуск 5, 2019, с. 49-54.

³ Грабовська І. Цивілізаційний підхід у контексті сучасних викликів українству. *Мостяєв О. Цивілізації, Європа, українство: історико-типологічний підхід: монографія* / Олександр Мостяєв; передм. І. Грабовської. К.: Міленіум, 2018, с. 5-27.

⁴ Армстронг К. Битва за Бога: історія фундаменталізму. М.: Альпіна нон-фікшн, 2020, 533 с.

Дослідники цього феномена спираються не лише на сучасні аналітичні роботи, але й на доробок західних істориків кінця XVIII чи початку XIX – XX ст.⁵. Деякі дослідники вважають, що остаточному установленню терміну фундаменталізм у європейській культурі сприяла публікація у 1910–1915 рр. Мілтоном і Лайманом Стюартами видання під назвою «Основи», яке налічує дванадцять томів⁶.

Відзначимо, що вивчення фундаменталізму західними науковцями значно активізувалося у дев'яностих роках минулого століття. Розгортання великих дослідницьких проєктів призвело, зокрема, до створення на базі Чикагського університету під керівництвом Мартіна Марті та Річарда Еплбі п'ятитомного видання, до складу якого входить бібліографічний огляд робіт, присвячених дослідженню фундаменталізму⁷. Процес дослідження фундаменталізму особливо активізувався після трагічних подій 2001 року в Америці. Серед компетентних досліджень феномена фундаменталізму слід виокремити доробок Малізі Русвен⁸.

Також зазначимо, що у дослідницькій літературі прослідковуються два протилежні підходи до визначення сучасності (модерності) фундаменталізму. Історія виникнення цього феномена схиляє до того, щоб вбачати в ньому своєрідний модернізаційний експеримент. Але нині більш усталеною є думка про консервативний, антипрогресистський та антимодернізаційний характер цього явища. У свідомості більшості європейців релігійний фундаменталізм конотує з антипрогресистським негативізмом, консерватизмом і терористичною загрозою та часто інтерпретується як вияв середньовічної свідомості та махрової поповщини. Дослідники зазначають: сама термінологія наштовхує на думку, що фундаменталісти – це традиціоналісти, акцентовані на минулому. Натомість, К. Армстронг зауважує, що «їхні ідеї цілком сучасні і відрізняються новаторством»⁹. Принагідно зауважимо, що до сприйняття фундаменталізму у якості феномена модерністського штибу схиляється переважна більшість дослідників історії протестантського фундаменталізму.

Серед робіт вітчизняних науковців, які присвятили свої розвідки фундаменталістсько-релігійній

проблематиці, на особливу увагу заслуговує доробок Людмили Филипович, яка розглядала проблему фундаменталізації сучасного християнства. Дослідниця підкреслювала, що більшість експертів наполягають на тому, що фундаменталізація є базовою тенденцією сучасного релігійного життя загалом. Л. Филипович зауважує, що фундаменталізація релігії є реакцією на модернізм. Останній, на думку науковиці, «призвів до лібералізації віровчень, до розмивання конфесійних кордонів, до відмови від фундаментальних і незмінних положень віри, які були піддані переосмисленню з метою адаптації церкви/церков до нових соціальних і духовних умов»¹⁰. Погоджуючись із авторами, які вважають початком нинішньої хвилі фундаменталізації релігійного життя кінець 70-х років XX ст. у зв'язку із подіями 1978-1979 рр. в Ірані, науковиця підкреслює, що це була реакція на модернізаційні процеси у сфері релігії і спроби створення універсальної релігії. Але ці спроби зазнали невдачі. Людмила Филипович висновує: «... екуменічно-універсалістські проєкти зазнали невдачі. Фундаменталізація релігій поступово стає загальною тенденцією в їх розвитку, коли не окремі групи в деяких релігіях звертаються до пошуку та актуалізації первісних основ віри, а масово віруючі люди задумуються над необхідністю очищення релігійних джерел від різних нашарувань і довільних переспівів, повернення до початкових форм співжиття в громадах, взаємин між вірними, відмови від пізніших додавань у віровченні, ускладнень обрядової сфери, жорсткої інституалізації та ієрархії всередині віросповідної спільноти»¹¹. Друга позиція, яка протиставляє фундаменталізм проєкту модерна як цілісності, представлена значно ширше. Серед тих, хто вважає фундаменталістів консерваторами, слід, зокрема, назвати А. Тувімова, який зробив огляд різних течій фундаменталізму¹².

Підкреслимо, що на вітчизняних теренах дослідженню фундаменталістських ідей та способам їх вияву у вченні і діяльності традиційних, особливо неорелігійних організацій України, присвячено недостатню кількість робіт. Серед доробку наших науковців слід виокремити аналітики В. Титаренко і А. Тищенка. Виявляючи основні тенденції формування сучасної харизматичної теології¹³, дослідниця В. Титаренко у співавторстві з А. Тищенком розглядає

⁵ Див. напр.: Niebuhr C. Voyage de M. Niebuhr en Arable et en d'autres pax d'Orient avec l'extrait de sa description de l'Arabie et pbserreations de Mr. Forskol. En Suiss. 1780. Vol. II. P. 140-141; Mengin F. Histoire de l'Esipte sous le gouvernement de Mohammed-Aly.Paris. 1823, Vol. II. 452 p.; Rihani A. Jbu Sa'oud of Arabia. His People and his Land. London, 1928. 242 p.

⁶ The Fundamentals: A Testimony To The Truth. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Fundamentals (дата звернення: 20.03.2022).

⁷ Martin E. Marty and R. Scott Appleby: Fundamentalisms observed. (The Fundamentalism Project, Vol. I.) XVI, 872 pp.; Chicago and London: University of Chicago Press, 1991.

⁸ Malise Ruthven. Fundamentalism: A Very Short Introduction. January 2007. ISBN: 9780199212705. 176 p.

⁹ Армстонг К. Битва за Бога..., с. 13.

¹⁰ Филипович Л. Фундаменталізація християнства як тенденція сучасного релігійного життя. *Релігія та Соціум*. 2013. № 3-4 (11-12), с. 18.

¹¹ Там само.

¹² Тувімов Андрей. Многоликий фундаментализм. *Независимая газета*. 26.09. 2001. URL: www.ng.ru (дата звернення: 02.03.2022).

¹³ Титаренко В. Харизматизм як постмодерне християнство. *Українське релігієзнавство*. 2009. Спецвипуск 2. С. 151-162.

харизматичний рух як постмодерне християнство¹⁴. На увагу також заслуговує стаття І. Грабовської, Т. Талько, С. Кагамлик та інш. під назвою «Політичні ідеї лідерів харизматичного руху «Нове покоління» у контексті формування постсекулярних тенденцій в Україні», в якій проаналізовано зміст політичної ідеології українських громад Міжнародного харизматичного руху «Нове покоління» з метою виявлення фундаменталістської політичної ідеології. Дослідницями, зокрема, було виявлено негативне ставлення певної частини українського студентства до політичних стратегій харизматів, засноване на критиці особистісних якостей і маніпулятивних практик лідерів руху, а також виявлено утопічний і конфліктогенний характер претензій новопоколінняців на створення теократичної держави в Україні¹⁵. У зазначеній статті проаналізовано доробок засновника руху «Нове покоління» О. Ледаєва та визначено фундаменталістське підґрунтя його віровчення про новий світовий лад¹⁶. Також доречно згадати й розвідку Т. Власової, І. Грабовської, Т. Талько, в якій виявлено вплив неорелігійних рухів на формування постсекуляризму в Україні¹⁷. Слід відзначити й монографію В. Войналовича та Н. Кочан «Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність», в якій розглянуто вплив неорелігійних рухів на регіональний етнополітичний процес¹⁸. Зауважимо, що значна частина вітчизняних науковців схильна однобічно оцінювати діяльність усіх неорелігійних рухів як таку, що призводить до руйнації традиційного укладу життя нашого народу, відтак оцінюють її як деструктивну. Такий спрощений підхід до неорелігійних рухів, які функціонують на теренах України, потребує переосмислення і, зокрема, подальшої роботи по виявленню фунда-

менталістських тенденцій, ідей та практик у діяльності неорелігійних утворень.

Все вище означене спонукає до формулювання мети нашого дослідження.

Метою дослідження є виявлення конфліктогенного потенціалу фундаменталістських релігійних ідей у контексті формування світогляду сучасного українського студентства та трансформації під впливом цих ідей образу агресора у свідомості української молоді.

Досягнення мети вимагає вирішення наступних завдань:

- на основі експерименту (тестування) проаналізувати, яким чином формуються уявлення української молоді про сутність релігійно-фундаменталістських рухів та їхні ідеї;
- виявити, чи здатна молодь виокремити смислове поле фундаменталістської теології, уявити увесь розмах фундаменталістських рухів у сучасному світі, побачити відмінності та спільні риси у фундаменталістських уявленнях, сформованих під впливом традиційних і нетрадиційних релігійних вчень;
- дослідити, які загрози для подальшого розвитку української спільноти представляють оцінки українською молоддю значимості сучасних фундаменталістських рухів і вчень;
- розкрити способи критичного осмислення феномена фундаменталізму студентською молоддю і вплив цього феномена на формування образу сучасного агресора.

Предмет дослідження – конфліктогенний аспект міфологічно-образного, символічного та логічного вираження фундаменталістських релігійних ідей у свідомості українського студентства, оприявнений у образі агресора.

Методи дослідження. Серед загальнонаукових використовувався експериментальний метод (тестування), індуктивний і дедуктивний методи. Філософська методологія надала можливість зробити широкі узагальнення світоглядного плану та виявити онтологічні виміри феномена релігійного фундаменталізму та його вплив на формування образу агресора у свідомості нашого студентства. Застосування діалектичного, історичного та методу сходження від абстрактного до конкретного сприяли виявленню історичного підґрунтя релігійно-фундаменталістських ідей. Метод аналітичної юнгіанської психології, герменевтична і екзистенціалістська методології визначили сутність інтерпретації антропологічної складової у процесі розгортання знання про сутність релігійного фундаменталізму.

Експеримент засновувався на тестуванні студентів різних спеціальностей гуманітарних і природничих факультетів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Тестування проводилося серед студентів філософського і політоло-

¹⁴ Тищенко А. Г., Титаренко В. В. Основні тенденції формування сучасної харизматичної теології. *Авраамічні релігії і Реформація: формування протестантського символу віри й ідеології нової суспільної реформації (європейський й український контекст ідентичності)*. Матеріали науково-практичної конференції (Галич, 18-19 травня 2017 р.). Галич, 2017, с. 366-375.

¹⁵ Iryna GRABOVSKA, Tetiana TALKO, Svitlana KAHAMLYK, Maryna HONCHARENKO, Yuliia SIEROVA. Political Ideas Presented by Leaders of the "New Generation" Charismatic Movement Regarding the Formation of Postsecular Trends in Ukraine. *Wisdom*. Vol. 17 No. 1 (2021): 1-2021. P. 96-110.

¹⁶ Ледаєв А.С. Новый мировой порядок. 2002. URL: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/protestant/Article/led_novmir.php; Ледаєв А. С. Выжить, чтобы жить. М., 2000; Ледаєв А. С. Камень преткновения. 1994. Ч. 2, Гл.2: «Тактика бесшумного вторжения»; Ледаєв А. Молитва о единой стратегии движения «Новое поколение». 2005. URL: <http://www.kingdomjc.com/Pritch/243.htm>

¹⁷ Grabovska Irina, Talko Tetiana, Vlasova Tetiana. New religions as the postsecular epiphenomenon of globalization in the contemporary Ukrainian society. *HTS Theologies Studies / Theological Studies*. № 1, 2020. URL: <https://hts.org.za/index.php/hts> (24 February 2020).

¹⁸ Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014, с. 200-275.

гічного відділень факультету суспільних наук і міжнародних відносин, на історичному, біологічному і економічному факультетах. Розгорнуті відповіді на запропоновані запитання надали 123 опитаних.

Слід зазначити, що у ході навчання студенти першого і другого курсів відділення філософії, а також окремих спеціальностей гуманітарних та природничих факультетів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, які за вибором слухали курс «Релігієзнавства», намагалися зрозуміти, який шлях пройшло людство у пошуку божественного і як на цьому шляху виникали ті фундаменталістські уявлення, які центровані на образі агресивної взаємодії людини зі світом.

У ході тестування студенти надали розгорнуті відповіді на наступні запитання:

1. Як Ви визначаєте сутність релігійного фундаменталізму?
2. Чи варто розрізняти релігійний і світський фундаменталізм?
3. Чи вважаєте Ви правильним твердження, що фундаменталізм є породженням епохи модернізму?
4. Визначте основні риси сучасного фундаменталіста. Опишіть його образ.
5. Чи є відмінність між фундаменталістом і агресором? Опишіть образ агресора.
6. Чи прийдуть до взаєморозуміння фундаменталісти і сучасне секулярне суспільство? Чи можуть вони мирно співіснувати?
7. Чи повинні секуляристи дотримуватися жорсткої позиції, спрямованої на знищення усіх фундаменталістів, чи це стосується лише тих, хто порушив закони мирного співіснування?

Особливість проведеного експерименту спонукає далі коротко сформулювати сутність переважаючих змістів наданих відповідей на поставлені запитання і, спираючись на зібрані матеріали, провести аналітику проблеми.

Основна частина. Визначаючи сутність релігійного фундаменталізму, переважна більшість опитаних нами студентів і студенток пов'язала фундаменталізм з ісламом, хоча студенти цілком слушно зазначали, що сам термін з'явився у перші десятиліття XX ст. завдяки американським протестантам. Було зроблено висновок, що нині цей термін застосовується по відношенню до найконсервативніших релігійних вчень, які різко негативно ставляться до культурних надбань західної цивілізації, спонукають людство усвідомити свою вразливість через помилковість (на думку фундаменталістів) сучасних цивілізаційних виборів, зокрема, процесу глобалізації. Також було вказано, що підґрунтям для існування фундаменталізму є відсутність у західних споживацьких суспільствах поваги до людини. Коментуючи вище наведені думки, доречно звернутися до роздумів науковиці Людмили Филипович із

приводу складності та неоднозначності феномена фундаменталізму. Дослідниця зауважує, що «Фундаменталістські по духу течії завжди були присутні в будь-якій релігії, і не як форма соціального протесту, що досі можна почути від деяких дослідників цього явища, а як альтернативні до більш сучасних і новаторських віросповідних ідей, концепцій, підходів в тій чи іншій релігії і до соціальної, і до духовної реальності»¹⁹. Є очевидним той факт, що у будь-якій спільноті, і насамперед у релігійній завжди є люди, які живуть з головою, повернутою назад, у минуле, «вічно вчорашні», які маскують свій страх перед змінами непохитною прихильністю до усталених норм, догматів та правил ритуально-культової поведінки. Відчуваючи уявну чи реальну загрозу з боку модернізаційних суспільних практик, вони вдаються до агресивних дій, щоб зупинити новітні тенденції, вбачаючи в нетрадиційних суспільних практиках (феміністичних рухах, гендеруванні спільнот, толеруванні інакшості тощо) загрозу, «происки Сатани». Хоча науковці і зауважують, що використання фундаменталізму як зневажливого терміну є неправильним, що «він не має нести в собі негативних конотацій, оскільки свідчить переважно про послідовність і відданість у вірі»²⁰, але негативізм, який продукує наша свідомість, коли ми чуємо це слово, очевидно, є не випадковим. Це підтвердилося й у ході опрацювання проблеми релігійного фундаменталізму у студентських аудиторіях.

Наводячи приклади фундаменталістських рухів та угруповань, більшість опитаних назвала такі організації, як Аль-Каїда, талібан, згадано було й Усаму Бен-Ладена. І якщо Захід вже майже звик до агресивних терористичних атак з боку мусульманських фундаменталістів, то для нашої молоді залишається дивним, чому такі цінності західної культури, як демократія, свобода, права людини, секуляризм викликають агресію з боку ісламістів, які проголошують, що західні цінності та іслам несумісні. Хоч насправді це не відповідає дійсності. Безсумнівною є правота науковців, які стверджують, що мусульмани під впливом своєї релігії і суспільної практики прийшли до ідей та цінностей, на яких засновується життя у західних спільнотах. Карен Армстронг слушно зауважує, що ісламський світ, подібно до християнського Заходу, оцінив розумність відділення релігії від політики, випрацював уявлення про інтелектуальну свободу особистості, побачив необхідність культивування раціонального мислення. «Схвалювана Кораном жага справедливості і рівноправ'я однаково визнається і сучасною західною етикою», – зазначає дослідниця²¹.

У ході проведеного нами опитування було вияв-

¹⁹ Филипович Л. Фундаменталізація християнства..., с. 18-19.

²⁰ Там само, с. 19.

²¹ Армстронг К. Битва за Бога..., с. 187.

лено схему сприйняття студентською молоддю фундаменталізму через послідовність розгортання понять, якими характеризували сутність цього явища, а саме: консерватизм – радикалізм – екстремізм – тероризм – фундаменталізм, тобто, ми маємо справу з уявленням про цей феномен як загрозовий процес з наростаючою силою агресивності.

Опитування показало – у студентів є стійке уявлення, що релігійний екстремізм існує переважно в ісламі. Відповідно до цього переконання і сформувався образ агресора у свідомості нашого студентства. Загалом цей образ співпадає з образом ваххабіта. До слова, подекуди в аналітичній літературі, особливо російського православного штибу, зустрічаються досить дивні твердження на кшталт того, що ваххабізм є «своєрідною формою протестантизму від ісламу». При цьому вказують на їх «достатню спільність», яка полягає у силі переконання у своїй правоті, релігійному фанатизмі, використанні некоректних засобів пропаганди своїх поглядів, які межують з фізичним і духовним насильством²².

Слід зазначити, що термін ваххабізм у широкий обіг потрапляє у XVIII ст. Ним визначали ідеї проповідника Мухаммада ібн Абдуль Ваххаба стосовно модернізації ісламу. Нині термін набув багато значень, але найчастіше він асоціюється з тероризмом. Науково вираженою на цьому фоні виглядає позиція вітчизняних дослідників, які зауважують основні положення ваххабізму як релігійно-політичного руху в ісламі. Ось вони: наполегливе проголошення єдності релігії і суспільства; необхідність відродження ісламу у первозданній чистоті, очищення його від нововведень; пріоритет ідеології і духу панісламізму; відродження халіфату; утвердження в усіх мусульманських країнах ісламського правління²³.

У центрі ваххабістського руху знаходиться фігура фанатика-мілітанта, яка в умовах агресивної війни Росії проти України у свідомості студентства ототожнюється у своїх основних рисах із кадіровцями. Навіть опис зовнішніх ознак представників цих двох екстремістських напрямків багато в чому співпадає. Зокрема, невід'ємною складовою зовнішнього образу ваххабіта є борода, яка, на думку представників цієї течії, є ознакою справжнього чоловіка. До зовнішніх ознак ваххабіта також відноситься виголена голова і носіння штанив, укорочених вище щиколотки. Вони категорично не сприймають ідею жіночої рівності з чоловіками та вимагають від своїх жінок, щоб ті повністю закривали обличчя, залишаючи відкритими лише очі. Несприйняття ідей гендерної рівності є також ознакою кадіровця.

²² Маевская Л. Осторожно экстремизм. М., 2002.

²³ Білозор Д.В. Ідейно-політичні основи ваххабізму. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка: Серія: Філософія. Політологія*. К.: Київський університет, 2007, с. 6-9.

Сьогодні у свідомості широких мас «ваххабіт» – це лайливий термін, так само, як і кадіровець. Однак, на нашу думку, ототожнення ваххабіта з кадіровським непотребом, який здійснює геноцид на теренах сучасної України, то завелика честь для окупанта-найманця, який прийшов на нашу землю грабувати, гвалтувати жінок і вбивати наших дітей. Заради наукової об'єктивності слід зазначити, що свого часу США використовували ваххабізм як ідейну базу протидії введенню у 1979 р. радянських військ в Афганістан. У результаті було створено джихадистський рух, поширенню ідей якого сприяли Саудівська Аравія, США, Пакістан. Добре навчені, ідеологічно мотивовані бойовики-ваххабіти чинили потужний спротив радянському агресору, але після війни перейшли до конфронтації з тими, хто їх створив і стимулював у протистоянні з загарбником. Нині виникає питання, чому мусульманські фундаменталісти не звертають увагу на вимоги своєї релігії, зокрема вимогу виробити більш емпатійне відношення до своїх ворогів? Питання залишається риторичним.

Загалом у ході опрацювання проблеми було виявлено, що наше студентство, до речі, як і більшість представників західної культури, ототожнює фундаменталізм із ісламізмом. Інші форми фундаменталізму студенти визначали з великими труднощами. У процесі вивчення цього явища вони з подивом для себе почали усвідомлювати, що фундаменталізм – це явище, яке притаманне не лише східним релігійним системам, але й західним традиційним і неорелігійним рухам. Слід зауважити, що саме американські протестанти сформулювали перші п'ять принципів фундаменталізму – непогіршімість Біблії; божественне походження і непорочне зачаття Христа; викуплення грішників смертю розп'ятого Христа; фізичне воскресіння Христа; друге пришестя (майбутнє повернення Христа во плоті).

Як приклад нетипового для українського студентства погляду на фундаменталізм наведемо роботу студентки Аліни В., яка поділилася своїми роздумами щодо сутності та виявів християнського фундаменталізму. Студентка пише: «Фундаменталізм у релігії – це щось, хоч і дуже консервативне, але не схоже навіть на старі вчення. Християнські фундаменталісти зазвичай вибудовують свою секту навколо «справжньої трактовки Біблії». Фундаменталісти хочуть повернути релігійну (вважай теократичну) владу в державі. Також християнські фундаменталісти хочуть зробити християнство схожим на іслам у деяких пунктах. З 1919 року існує Всесвітня асоціація фундаменталістів, яка в 1948 році була перейменована в Міжнародну раду християнських церков, що об'єднує близько 140 протестантських організацій. У 1920-ті роки фундаменталісти провели ряд виступів, що критикують перемоги, на той час, еволюціоністських основ у науці, а в південних

штатах (наприклад, штатах Теннесі, Арканзас, Міссісіпі і ін.) у 1921-1929 роках були прийняті закони, які забороняють викладання в державних школах теорії Дарвіна про походження людини. У 1973 році в штаті Теннесі була прийнята поправка до закону, що дозволяє викладати дарвінівське вчення, як гіпотезу, поряд з креаціоністською біблійною версією. В даний час частина християнських фундаменталістів вважають, що світ приречений, поки Ісус не повернеться і не переможе антихриста. Церкви масово почали відмовлятися від модернових напрацювань у сфері соціальних концепцій, синтезу науки і релігії, сучасного прочитання Священних книг та мови богослужінь тощо. За словами німецьких дослідників неохристиянські фундаменталісти – це радикали, які є переконливими і користуються все більше зростаючим успіхом. Біблія є основою їх віри і життя, інші релігії вони заперечують, нехристиян прагнуть конвертувати. Гомосексуалізм вважають гріхом, секс до шлюбу – небажаним, до еволюційної теорії у них є запитання. Фундаменталізму притаманне чітке розмежування на «гарне» та «погане». Це прослідковується завдяки відсутності власного голосу у таких організаціях. Ти стаєш залежним від «затвердження» твоїх думок та висловів. Для того, щоб зберегти системи переконань і традиції від сучасних змін віруючі прибігають до фундаменталізму, але в процесі вони можуть стати настільки заплутаними в межах своїх переконань, що не можуть вийти з відчаю, не вдаючись до дій насильства і агресії» (З персонального архіву Т. Талько).

Нині є очевидним, що багатолітність релігійного фундаменталізму фактично є невичерпною. Вона була продемонстрована на багатьох прикладах, зокрема, на прикладі американського протестантського фундаменталізму, який засновується на концепції Сайруса Скофілда. У дев'ятнадцятому столітті він започаткував явище, нині характерне для багатьох неопротестантських рухів – відредатований біблійний текст, у якому Скофілд обіцяв спасіння небагатьом обраним і загибель усьому людству у вогні семирічної всесвітньої війни. Відомі нам і католицькі фундаменталісти. Наприклад, послідовники «Товариства св. Пія Х». Свою діяльність вони засновують на ідеях католицького консерватизму, спрямованих проти модернізму та екуменізму. Дослідники зазначають, що свого часу католицький фундаменталістський орден «Божя справа», заснований Есківом де Балагером, мав серйозний вплив на політику Франко, Салазара, Перона, Стресснера, Піночета. Існує й іудейський фундаменталізм, прикладом якого є «Сефардські стражі Тори».

Серед неорелігійних культів, як зазначають дослідники, останнім часом активно й експансивно про себе заявляє Міжнародний неохаризматичний рух «Нове покоління», філіали якого нині діють у багатьох українських містах. Зокрема, у містах Дніпропетровської

області цей рух має дочірні організації у Миколаївці, Нікополі, Новомосковську, Орджонікідзе, Павлограді, Першотравенську. Культурні групи є в Одесі, Олевську (Житомирська обл.), Очакові (Миколаївська обл.), Львові, Києві та інших містах і селищах України²⁴. Цілком слушно у аналітиці І. Грабовської, Т. Талько та їхніх співавторок зазначається, що «у проповідях лідерів неохаризматичного руху яскраво виявляються ознаки консьюмеристської етики, вірянам пропонуються мотиваційні установки на необхідність досягнення економічного успіху, на споживання великої кількості товарів та послуг як позитивну річ, ощадливість і аскетизм розглядаються як помилкові ідеї»²⁵. Самі представники неохаризматичного руху «Нове покоління» в Україні у публікаціях підкреслюють, що хоча «церква відокремлена від держави, але це не заважає деномінації включатися в розробку соціальних проектів та їх реалізацію»²⁶. Повертаючись до уявлень нашого студентства, зазначимо, що у відповідності до розповсюдженої думки більшість опитаних вважають, що фундаменталізм є протилежним модернізму і застосування цього терміну по відношенню до різних реформістських рухів в межах традиційних релігій є неправильним. Було наголошено на тому, що фундаменталісти хочуть повернутися до «фундаментальних основ своєї віри», довести наукову істинність релігійних догм, тим самим викривляючи істинну сутність релігії. Зауваживши, що сутність будь-якого ортодоксального віровчення заснована на співстражданні і проповіді людинолюбства, студенти підкреслили, що гуманістична сутність релігії викривляється теологіями помсти за відступ від давніх культових практик та віджилих своє уявлень. Це призводить до виправдання з боку фундаменталістів претензій на політичну владу в державі і навіть виправдання вбивства тих, хто на їхню думку є зрадниками, які відступили від «віри батьків», своїх традицій або змінили свою віру. Фундаменталісти намагаються створити альтернативне суспільство, яке буде засноване на «божественній справедливості», але, одночасно вони применшують роль співстраждання, на якому засновано всі світові релігії, натомість вип'ячуючи свою войовничість і непримиримість.

Додаткове обговорення питання, чи слід наполювати на антимодернізаційному змісті фундаменталізму, чи все ж можна вважати його породженням модернізму, спонукало студентів до роздумів про те, що матеріальні блага, запропоновані людству епохою модерну, а також науковий раціоналізм виявилися нездатними замінити релігію, бо їм не вдалося відповісти на головне світоглядне питання про сенс і

²⁴ Iryna Grabovska, Tetiana Talko, Svitlana Kahamlyk, Maryna Honcharenko, Yuliia Sierova. Political Ideas ... P. 96-110.

²⁵ Там само.

²⁶ Тищенко А. Г. Вплив харизматичних рухів на соціально-духовну сферу суспільства (на прикладі «Нового покоління»). Науковий щорічник № 19. К.: УАР, 2015–2016. С. 167-171.

цінність людського життя. Відтак, фундаменталістів можна вважати «особливими модерністами». Процес секуляризації як складова епохи модерну спровокував появу фундаменталізму, який став своєрідною відповіддю на виникнення екзистенційного вакууму на місці Бога. Було згадано слова Карен Армстронг про науковий раціоналізм, який утворив на місці Бога пустку у душі сучасного суспільства²⁷. Активно відтворювалися думки дослідниці стосовно того, що ми переживаємо перехідний період, який повинен завершитися створенням суспільства нового типу. Студенти зауважили значимість роздумів дослідниці про те, що у нових обставинах усталені форми віри вже не відповідають запитам людей, не даючи їм ні освіти, ні втіху, тому люди і шукають нові форми релігійності. Одним з цих модерністських експериментів і став фундаменталізм²⁸.

Зауважимо: переважаючи більшість опитаних підкреслила, що і поза релігією сучасна людина може знайти відповіді на сенсожиттєві питання. Експеримент показав, що українське студентство не схильне спиратися у своїх умовиводах виключно на факти, які здобуті емпіричним шляхом. І хоча вони вважають за краще вклонитися вільній особистості, а не невідомому божеству, образ Бога суттєво впливає на визначення їхніх ціннісних орієнтацій. Відповідно підкреслювалося, що абсолютну цінність у всіх світових релігіях має думка про те, що духовність повинна виражати себе у практичному співстражданні. Конкретне вираження любові є куди важливішим, ніж буква будь-якої релігійної доктрини.

Історія свідчить, що спроби використати релігійні фундаменталістські утворення у секулярних цілях призводили до гуманітарних катастроф. Намагання світських держав маніпулювати релігійними організаціями з метою досягнення секулярних політичних цілей багато разів оберталися людськими трагедіями. Принагідно згадаймо спроби Ізраїлю ослабити Організацію звільнення Палестини за рахунок підтримки ХАМАСу. Ця спроба маніпуляції обернулася трагічними наслідками для самої світської держави. Незавидною є й доля російської держави, яка використовує православну церкву у своїх імперських загарбницьких цілях.

Російська православна церква обслуговує імперські забаганки агресора

Путіна. Спроба втілити концепцію катехону, завдяки якій Росія була представлена світові як православна спільнота, здатна утримати світ від загибелі й армагедону, продемонструвала свою повну невідповідність біблійній ідеї, викладеній у посланні апостола Павла до фінікійців²⁹. Бо православні ере-

фії заснували її на страху і насильстві, гностичній ідеї блаженства небуття, метафізиці радикального знищення життя³⁰, яка стала фундаментальною метою агресивної кремлівської політики, заснованої на ідеї «русского мира»³¹. Слушно зазначає Л. Филипович: «Апологізуючи цінності традиційного суспільства, концепція «Русского мира» проголошує Росію і православ'я єдиними носіями істинності, моральності, духовності, вважаючи себе обраними для здійснення місії спасіння всього людства від гріха і криз»³². Сподівання російських науковців на відмову РПЦ від фундаменталізму, який заважає розвиткові суспільства, не справилися.

Ниций «русский мир», що прийшов «звільняти» українців, «денацифікувати» і «демілітаризувати» Україну, насправді здійснює воєнні злочини на наших теренах та геноцид українського народу³³. Відповідно, злочинні дії російської воєнщини, підтриманої православними московськими холюями Кремля, втворюють новий образ агресора – нелюда, жорстокого, лицемірного, брехливого мародера кримінального штибу.

Вирішуючи питання, чи повинні секуляристи дотримуватися жорсткої позиції, спрямованої на знищення усіх фундаменталістів, чи це стосується лише тих, хто порушив закони мирного співіснування, ми можемо беззастережно налаштовувати нашу молодь на роботу, яка сприятиме розвінчання агресивних фундаменталістських ідей та знищенню тоталітарних релігійних утворень. Слушною є думка, що «у плеканні спільнотних стосунків, у вірності **товариству на рідній землі** вбачається вищий смисл людського життя, який схвалюється самим Господом»³⁴.

Висновки

У даному дослідженні акцентовано увагу на тому, що релігійний фундаменталізм нині суттєво впливає на сферу суспільного і повсякденного життя громадян різних країн світу. Релігійний фундаменталізм у своїх агресивних проявах загрожує мирному співіснуванню різних людських спільнот. Він наполегливо намагається стати провідною світоглядною позицією у постпостмодерному світі. Зрозуміло, що молодь не формується у суспільному вакуумі. Вона інфікується цими ідеями, переважно не усвідомлюючи, що має справу саме з релігійно-фундаменталістськими настановами. В умовах жорсткої воєнної російської

²⁷ Армстронг К. Битва за Бога..., с. 425.

²⁸ Там само, с. 16.

²⁹ Арестович и Павел Щелин. Пятый проект для человечества. URL: youtube.com/watch?v=GIZVkpE3f4&ab_channel=FlexeyArrestovych (дата звернення 11.04.2022).

³⁰ Павел Щелин. Как гностическое мышление влияет на принимающих решение в Кремле. URL: youtube.com/watch?v=t57Us37ZJoc (дата звернення 11.04.2022).

³¹ Конфліктизація культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз: монографія / За загальн. ред. М.І. Обушного, відп. ред. І.М. Грабовська. К: Міленіум, 2021, 266 с.

³² Филипович Л. Фундаменталізація християнства..., с. 22.

³³ Грабовська І. Путінізм як конфліктогенний фактор світового значення та українська специфіка його проявів. *Українознавчий альманах*, № 24, 2019. С. 111-115.

³⁴ Кондратик Л.І. Українська громадянська релігія: природа і становлення: монографія. Луцьк: Надтир'я. 2020, с. 53.

агресії проти України суттєво зростає необхідність формування критичного образу мислення української молоді, завдяки чому протистояння фундаменталістським агресивним ідеям та планам буде зростати.

Агресивний релігійний фундаменталізм є виявом переважно сектантського способу мислення з притаманними останньому характеристиками. Такий спосіб осмислення буття завжди виявляє себе при загостренні економічних та суспільно-політичних конфліктів в епоху кризового розвитку спільноти. До рис, які є спільними для більшості фундаменталістських і сектантських організацій та рухів, слід віднести: біполярний розподіл світу на чорне і біле; пошук ворогів, на яких перекладається відповідальність за всі проблеми у суспільному й особистому житті; нав'язування, переважно в агресивній формі, своїх переконань без урахування будь-яких аргументів противників; намагання контролювати своїх прибічників, використовуючи такі сектантські прийоми, як ізоляція людини від звичного оточення, що може привести до втрати відчуття реальності; груповий тиск заради того, щоб змусити людину відмовитися від своїх сумнівів; нав'язування почуття провини за гріховність кожного перед Богом; страх, за допомогою якого досягається лояльність по відношенню до релігійної групи та її вчення.

Під впливом феномена релігійного фундаменталізму у свідомості українського студентства сформувалися непривабливі образи сучасних агресорів, які посягають на життя та свободу нашого народу. Їм протистоять архетипи національно-визвольної війни українців проти рашистського агресора.

У ході аналізу встановлено, що в умовах рашистської війни проти України відбулась трансформація образу агресора від ісламістського терориста, подібного до ваххабіта і оприявленого у міфологемі особливої загрози з боку кадіровського найманця-вбивці мирного населення України і до вияскравлення образу російського окупанта як бандита, мародера і гвалтівника, рівень культури якого свідчить про його кримінальну сутність і загрозу з боку «руського мира». До нього додається також образ зигуючого попа-мракобіса і колаборанта з УПЦ МП, що благословляє російську воєнщину на знищення мирних українців.

Інтерпретація фундаменталістських ідей та прояснення їхнього впливу на формування світогляду молоді сприяють розумінню того, що стереотипне пов'язування фундаменталізму з радикалістськими ідеями, екстремізмом, тероризмом і агресією потребує не просто засудження і відторгнення, а поглибленої роботи з символічними системами колективного неусвідомленого української спільноти заради усталення таких архетипів війни з боку України, як її оборонний характер, розуміння того, що це війна вітчизняна, національно-визвольна, яка потребує відновлення архетипу козацької відваги і, врешті, особливої місії партизанського типу ведення бойових дій проти рашистських окупантів.

Таким чином проблеми релігійного фундаменталізму сьогодні набули практичного значення і безпосередньо впливають на життя нашої спільноти та її здатність до протистояння російським загарбникам.

Інформація про авторів:

Грабовська Ірина Миколаївна,

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики
Науково-дослідний інститут українознавства
18, вул. Ісаакяна, м. Київ, 01135, Україна

Талько Тетяна Миколаївна,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
72, пр. Гагаріна, м. Дніпро, 49000, Україна

Information about the authors:

Hrabovska Iryna Mykolaivna,

Ph.D. in Philosophical Sciences,
Senior Research Associate at the Department of philosophy and
geopolitics Research Institute of Ukrainian Studies
18, Isaakyana str., Kyiv, 01135, Ukraine

Talko Tetiana Mykolaivna,

Ph.D. in Philosophy,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine